

Бранко Петрановић

САВРЕМЕНА ИСТОРИЈА И ЊЕНИ ПАРАДОКСИ

Већ око степена сазрелости историографије о нашој епохи смисла и њене улоге постоје не мала неслагања у оквиру струке, а и шире друштвено гледано. Спектар различитих одређења према савременој историји показатељ је поменутих размимоилажења.

За једне се ради о области која је стекла научну легитимност својим досадашњим резултатима, а за друге о исполитизираној материји под видом науке; по једнима њом се баве људи других профила у поређењу са историчарима ранијих раздобља, а по другима стручњаци који имају образовање својих старијих колега; једни сматрају да се преуранило са истраживањима, јер се то ипак није смирило и пепео заборавља прекрио догађаје и људе, а други, насупротив њима, да се одоцнило у проучавању најближих деоница савремене епохе; за једне постоји још много пукотина у сазнању, а за друге сазреле су претпоставке за почетна синтетична огледања и комплексније интерпретације; једни би да мењају раније концептуалне оквире, док су други склонији да разрађују старе; има их који замишљају да смо ми сами себи провинцијски довољни, насупротив другима који су забринуте до које мере први не уочавају испрожиманост догађаја у европској и светској историји; многи негују стари традиционални метод, супротно малобројним „авангардистима“ који парадире са новим методолошким моделима без властитих истраживачких доприноса; леност духа један део историчара оправдава големом грађом која се не може тако брзо апсорбовати, насупротив другима који знају да је процес сазнавања грађе без временских граница. Део историчара се у име идеолошке ортодоксије ужасава колега који у бићу историјске науке налазе вечити процес реинтерпретације чињеница. Разлази настају и око мислимо несумњиве истине да историјске и историографске чињенице не морају бити истоветне.

Поменута раздвајања и парадоксалне ситуације пре нас охрабрују, него што би нас онеспokoјавале. Постојећи у историо-

графском стваралаштву ове разлике само сведоче да је савремена историја изишла из овог „дечјег доба“ и стала уз бок већ конституисаним областима историјске науке. Конкретна историјска истраживања данас су далеко богатија и разноврснија него пре десетак година. Томе не противурече две наоко супротне појаве:

1. Да немамо већих историографских радова, запажених, трајних, прихваћених у страним историографијама, незаобилазних приликом писања о нашим процесима и темама;

2. Владавина политичке историје у најужем значењу речи оставила је на маргинама историографије многе друге значајне појаве историјске целине (друштвене преображаје, културну еманципацију и њена противуречја, религију, економске промене и њихове последице).

Неспорно је да је развој савремене историје дуго после рата текао у знаку општеприхваћених монументалних виђења и колективних представа о великим историјским појавама револуције. Остварени стручни резултати нису дирали у општеусвојену слику збивања. Раскошнија је углавном чињеничка страна појава без дубље и разубјеније историографске пројекције. Ако је и долазило до разилажења између постојеће опште слике и нових сазнања, онда се оно оводило на појединачна „скретања“, „искакања“ најнестрпљивијих, „екцесе“ мемоариста, публициста и историчара.

На питању разграничења тенденција нарушавања опште историјске слике збивања и критичке анализе историчара вреди се задржати, јер на тој релацији настају неспоразуми.

1. Стање савремене историје данас одликује далеко веће поседовање грађе у поређењу с временом када је почињала рад прва генерација историчара савременог раздобља. Ако су извори основа рада историчара (а тако је било одувек), онда морамо рачунати на нова сазнања; раније упрошћене слике надвисује нови фактографски материјал; откривају се противуречни путеви нарастања снага револуције; сазнаје суштина компромиса; постају јаснији сломови одређених политика; исказује политичко-психолошка атмосфера неочекиваних обрта, итд.

— Увид у нову документацију разастире неке нове, до сада непознате стране историјског процеса;

— Долази до критичког прожимања наше и стране грађе;

— Укрштају се садржаји архивских докумената и сведочанстава учесника;

— Протек времена и исцрпнија (дијагонална) анализа и од раније објављених докумената скрећу пажњу на зачетке неких појава невидљивих под притиском општеважећих, масовних представа;

— Политичке расправе у жеку наше савремене кризе свакодневно обнављају сећања на фрагменте бившег вођења политике и економије, који, као записани подаци, не морају ни да су постојали;

— Претходнице историјске науке: публицистика и литература отвориле су, такође, доста појава наше ближе прошлости. Имагинативним поступком оживљене су неке друштвене и групне ситуације, а пре свега клима времена.

2. Са прошлости скида завесе и историографска литература (научна и мемоарско-публицистичка) која настаје ван граница Југославије. Наша земља је отворена према свету и страна литература (уколико није забрањена, или непријатељска) углавном је приступачна. Користи је, критички, део истраживача и чита део грађана. Велики део те публицистичке литературе негативно утиче на историјску свест читалаца. Емигрантска литература је јасна, чак и када се појављује у квазиобјективној форми, јер брани пропалу ствар југословенске контрареволуције; крајње је једнострана, исполитизирана; на ниском стручном нивоу.

Страна литература има два општа обележја:

— Под видом неутралних реконструкција или начином одбира чињеница и тумачењем догађаја брани интересе земље из које потиче писац;

— По правилу, негира или умањује субјективитет Југославије или револуционарног покрета, посматрајући ове кроз призму своје политике са другом супарничком силом (тзв. политика фифти-фифти, сукоб ИБ са КПЈ 1948. итд.).

3. Последњих година невиђено је порасло интересовање јавног мњења за прошлост. Никада новине нису биле до те мере испуњене историјом као данас. Неки то називају ирационалним дешавањем, други „болесном страшћу“, трећи „копањем по утроби револуције“, итд.

Историја и квази историја су провалиле у новине, ревије, недељнике у виду интервјуа, фелтона, чланака. Историчар, који жели да буде обавештен о третману тема из историје у журналистици, мора изгубити позамашно време да би савладао нагло нарасталу историјско-публицистичку продукцију. Уместо да текстови из књига и часописа улазе у штампу, постало је правило да они прво освићу у новинама. Потпуно су поремећени логика и уобичајени ред ствари. Историчарима и историографији публицитет одговара, али у мери која подстиче и обавештава о најновијим резултатима историографије и погледима историчара на кључне теме из прошлости.

На страницама новина се воде и расправе, дају квалификације, осуђују и легализују тезе. Не можемо да се не подсетимо да је у редакцијама стручних часописа било најтеже испуњавати рубрику „Критика“

Некада су свемогући агитпропи одређивали теме, тираже, писце; дуго већ нема тога, али постоји једна неуобичајена појава да највиша државна и партијска руководства разматрају поједине књиге, одлучују о њиховим судбинама, пре свега када се ради о експецним случајевима. Као да то није ствар струке? Или, као да нам недостају историчари? Помисли се да је то најакутнији проблем овог друштва.

Појава журналистичке занетости историјом је објективно присутна и ништа нам не вреди да пред њом затварамо очи. Само најекстремнији догматичари могу тежити да се остане на црно-белим сликама револуције. Такве радове не читају грађани, а одбацују их и идејно опредељени новинари. Већ се чују новинске критике против „оперетне подјеле улога у НОБ“, заправо против „идеализиране и схематизиране слике о НОБ и револуцији“

Није тешко уочити да се интересовање за ту историјску тематику различито објашњава: „скривањем историје“, „табу темама“ (неки кажу „табуисаним документима“), знатижељом, тражењем у прошлости узрока кризе, захтевима младе генерације, заборављањем савремених невоља.

Независно од свих ових наведених мотива, без обзира на то да ли су наведени сви, те да ли су они онај прави узрок, ми мислимо да је то нормална појава 40 година после револуције. Ми ту видимо историчара у нормалној улози критичког испитивања прошлости у име развијања историјске науке и рационализације историјске свести. Историчарима је страна оперативно-функционална улога историје. Уношење научно проверених нових сазнања у историјску науку није ревизија историје већ вид њеног унапређивања. Њихов рад зависи од стваралачке способности, етике и идејног опредељења. Али, ни њихов рад није ван провере у струци. Па било да је реч о експлицитној критици резултата или о њиховим имплицитним одбацивањем у анализама историјске појаве у радовима других историчара. Развој историографије је увек ишао у знаку контраверзи. Све док је анализа у научном смислу коректна и заснована на прогресивном идејном опредељењу не морамо се забрињавати појавом расправа о најосетљивијим питањима.

Међутим, у развоју историографије, као дела друштвене свести, може се и данас као и раније наићи на разне врсте манипулација.

— Бирокуратске манипулације којима се настоји успоставити монопол над историјским сазнањима;

— Злоупотреба историје или уопште обрада тема из даље и ближе прошлости у име лажних историјских и етничких аргументација; оживљавање национализма и антикомунизма; ради идеолошких узвраћања поражених снага, дифамације револуције у име овакојакх идеолошко-политичких фрустрација.

У односу на ове могућности „кварења историје“ или њене политизације у свим поменутих правцима, залажемо се за по-

штовање методолошких, хеуристичких и моралних основа рада историчара са позиција прогресивног идејног опредељења, а на другој страни за разумевање објективне појаве која би се могла назвати дезинтеграцијом свести о револуцији. Ова друга евидентна појава у нашој стварности наступила је као резултат „истапања“ револуционарног монолитизма, националистичких плима, социјално-економских промашаја, савремене кризе.. При постојећем стању ствари историчари се не могу оглушавати на чињеницу различитих начина прихватања и реаговања на историјске садржаје.

Како у светлости постојећег стања прићи троуглу: историчар — историјска наука — друштво?

— Историчар, као и сваки други раденик у области друштвених наука, осећа неопходност стваралачке аутономије. Критика чињеница је први императив рада историчара. Искуство показује да је одувек био трајнији научни резултат критичког (но и егзактног) историчара од пролазних реторичких узлета и еуфоричних усхићења победничким покретом. Ништа као историја не показује величину људског и друштвеног домета, али и ограничене могућности мењања цивилизацијске основе.

— Историчар се никада не може задовољити постигнутим, већ се мора залагати за непрекидни развој сазнања, као компас своје стваралачке егзистенције. Тај захтев се зна везивати за насилну, ваннаучну измену историје у име далеко прозаичнијих политичких мотива. Колико ми разумемо, ваннаучне ревизије су неоптојиве с науком, налазе се на њеној мети; биће од ње саме потопљене. Ово последње не треба везивати за дневну политичку нестрпљивост да се свака промашена историјска студија оцени пре него се на њој и осушила штампарска боја.

— Историчар прошлост не може посматрати одвојено од свог времена (било оно време обиља или сиромаштва, успона или распадања, духовног напона или моралне посусталости, оптимистичког надахнућа или разочараности), али ни као бусију иза које би у недавну прошлост преносио савремене идеолошке разлазе.

Историјска наука, а посебно савремена историја, не може остати ван општих друштвених кретања и последица републичких етатизама, националних економија, федерализације Партије и општинских аутархија. Парцелисање је негативна претпоставка за синтезу југословенске историје.

— Рад на историји Југославије је престао пре две-три деценије, а Југословенски историјски часопис (ЈИЧ) уташен већ четири године, наводно због финансијских средстава.

— У општој друштвеној збрци и нескладу избија свом снагом политички волунтаризам који се по природи ствари супротставља развитку историјске науке. Спреман је, по узору свих конзервативних снага, да историографију третира, по старом, као део оперативне политике. Утиче на историографију расподелом средстава и конзервирањем неадекватних организационих облика истраживања.

— Истраживање савремене историје је институционално хипертрофирано и ослоњено на професионални слој не баш малобројних историчара. Општи истраживачки оквири за југословенску целину, републике или регије су гломазни, скупи, с првенствима која нису увек у ширим спручним круговима верификовани и обрзложени. Без обзира на усаглашавања преко Заједнице института немамо прецизне информативне прегледе истраживања („блокираних“, започетих, незавршених, па и завршених а необјављених тема), што важи и за историјске катедре са становишта пријављених магистарских и докторских радова, као и оних који су већ одбрањени.

— Институти се деле на оне који истражују општу историју и историју радничког покрета (двојност истраживања) или искључиво историју радничког покрета и КПЈ, односно СКЈ.

— Наша децентрализација поговодала је оснивању многобројних центара и института регионалног карактера. Њиховим стварањем још више се удаљавамо од жељене прелиминарне синтезе историје народа Југославије. Организациони оквири истраживања фаворизују даље распарчавање историјских процеса у име добијања уситњених и изолованих „слика“ прошлости.

— Укоренило се мишљење да се микро теме могу обрађивати без разумевања појава дужег трајања које детерминишу кључне процесе у Југославији.

— Одувек смо се залагали за рад на регионалној и локалној историји као провереном и легализованом виду историјског сазнања у историографијама са далеко већом традицијом од наше. Сматрамо и данас да оне имају позитивну улогу у развоју историјских сазнања. Но, она се најмање огледа у неговању политичке историје у најужем значењу.

— Све док се историја Југославије буде тако разбијала, покушај њене синтезе тавориће уз узалудни вапај дела историчара који осећају колико се тиме губи научно и друштвено. Постојеће тенденције и пракса могу више изазивати радикалнија подвајања него их отклањати, јер се ради о појавама које се регенеришу настојањима бирократских друштвених снага да самоуправну интеграцију Југославије замене изолацијом осам јединица државног или парадржавног карактера под заједничким југословенским кровом који ништа не подупире у темељу.

— Развој историографија појединих народа Југославије, сам по себи је нормалан процес уколико се не игноришу општејугословенски садржаји те историје, специјално у нашем веку, еко-

номски и културни, историјско искуство, одбрамбени потенцијали, међународна репрезентација, итд., а на другој страни паралелно развијају општејугословенски историографски пројекти. Лишена поменутих садржаја и паралелизма (историје народа и народности и историје Југославије) историографија о Југославији може само да се даље уситњава, дели, развија нетрпелјивост једне према другој, укључујући се — под дејством објективних процеса разбијања и притисака бирократије — у постојеће националне и бирократске конфронтације којих је све више у свим сферама заједничког живота.

— Могло би се очекивати да историографска истраживања проверавају социјалне, економске и национално еманципативне процесе који одговарају самоуправном бићу и општељудским социјалистичким вредностима афирмације радног човека. Иза празних прокламација и нормативне цунгле, националних изолација и друштвене атомизације савремене историје у првом плану анализа досадашњег развитка налазила би се процена како су владајуће снаге побољшале друштвену организацију, ефикасност привређивања, јединство заједнице, хуманизирали друштвене односе.

Нико добронамеран није спреман да затвара очи пред разним могућностима инструментализације историјске науке било у служби националистичке или бирократско-догматске тенденције. Пут неутрализације ове крајње политизиране литературе не води преко узнемирења јавности и новинске буке, већ преко критичких расправа строго стручног рада и све већег обелодањивања истраживачких резултата историчара. За то је потребно и неколико претпоставки: оживљавање рада института, отварање сталних критичких расправа, редовно излагање часописа (да двомесечници не би излазили као годишњаци), подмлађивање научног кадра, већа размена стручњака из разних средина.

Стављањем тежишта на самосталност науке и наглашавањем њене улоге не губимо из вида одговорност друштва за њен развој.

— Стваралаштво је у бићу науке и не може бити изложено политици забрана и административне репресије;

— Разликовања се рашчишћавају снагом убедљивих аргумената као претпоставке за доминацију прогресивне свести над ретроградним снагама и њиховим поборницима;

— Историја се не може блокирати, подразумевајући под њом развој сазнања, стављањем прошлости под ембарго;

— Историја је компонента свести о прошлости, па и о оној револуционарног субјекта; прошлост не живи сама за себе; она се мора потврђивати новим акцијама трансформације самоуправног друштва.

Уверени смо да би усвајање друкчијих прилаза штетило развоју историографије, водило умножавању забрањене литературе, стварању једне опште збрке изјашњавањем о стварима које, ипак, преваходно — развитком савремене историје — захтевају одређено стручно знање. Друкчије опредељење било би супротно и политици коју је СКЈ прокламовао и која живи у његовом Програму још од 1958. године. Рашчишћавање тих контроверзи у струци израз је поверења у генерацију историчара која је поистовећена са снагама историјског прогреса. Тиме би се постигао и други велики циљ: „скинуо“ би се са подручја историографије несхватљиво велики публицитет и престало изражавање политичких, економских и социјалних супротности преко историографије, а тиме и завааравања да су историографски проблеми фундаментални проблеми овога друштва. Једноставно, да се не заборави да савремено стање југословенског друштва има у суштини извор у економској кризи, дезинтеграцији Југославије, социјалним тензијама, међународним притисцима, утицају страног капитала и инфилтрацији туђих технологија. Појаве свакако нису од јуче, али историографија је ипак у суштини маргинална у садашњим кретањима у поређењу са разорним последицама наших деоба.